

і єдність з Природою... То був початок національної трагедії України-Руси» [6, с. 3]. З зазначеного випливає, що автори інтерпретують історичні факти в інтелектуальному контексті право-радикальних ідеологій, а це, в свою чергу, викликає неоднозначну оцінку наукового загалу.

В державах несталої демократії, які тяжіють до прихованого авторитаризму, ідеологія претендує на остаточну систематизацію результатів інтерпретацій у сфері гуманітарних знань. Проте ці претензії не можуть реалізуватися повністю, оскільки, по-перше, множина конкурентних наукових шкіл може працювати з тими самими фактами, пропонуючи різні інтерпретації; по-друге, час панування будь-якої ідеології обмежений, після її краху або відходу з активних соціальних позицій, факти історії та культури набувають певної самостійності до подальшого використання.

Гра фактами минулого в інтересах різних політичних сил – досить свавільна й безвідповідальна інтерпретація історії на потребу дня – не проходить дарма. Необхідно вивчати національну історію, усувати «білі плями» в минулому, але завжди слід пам'ятати ту делікатність ученого про яку писав М. Вебер у статті «Наука як покликання і професія»: «Вчений не повинен бути політиком, у всякому разі тоді, коли проводить дослідження» [3, с. 4]. Методологічний арсенал соціального пізнання все активніше зсувається в бік герменевтичних, феноменологічних, етнометодологічних і культурологічних способів пізнання, а прояви релятивізму та суб'єктивізму в результатах досліджень інколи ставлять під сумнів існування стандартів наукової раціональності. Брак загальноновизнаних парадигм у вітчизняній історії означає неминучість «теоретичного анархізму» в гуманітарних

науках. Множина концептуально-теоретичних схем соціальної реальності й можливість вільно вибирати будь-яку з них – це норма, а не аномалія. В Україні роль слова, позиція гуманітарія залишаються вагомими. Людина постійно шукає в минулому відповіді на питання сьогодення і тому постійно змішує часи та епохи в свідомості. «Наявність низки ідеологем серед політиків та науковців... ускладнює пошук оптимальної державної стратегії за сучасних умов» [8, с. 86]. Мета дослідника – витлумачити минуле не на потребу часу, а в точній і строгій відповідності до логіки історії, демонструючи «герменевтично виховану свідомість».

1. «Бытие и время» Мартина Хайдеггера в философии XX века: Материалы обсуждения: Выступили А. В. Ахутин, В. И. Молчанов, Т. А. Васильева и др. // Вопросы философии. – 1998. – № 1. – С. 110–121.
2. Бенуа А. де. Против либерализма: к четвертой политической теории / Бенуа А. де. – М.: Амфора, 2009. – 480 с.
3. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Самосознание европейской культуры 20 века. – М.: Политиздат, 1991. – С. 130–149.
4. Воропаєва Т. Українство в європейському цивілізаційному просторі: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – Вип. 11. – К., 2013. – С. 79–83.
5. Гадамер Х.-Г. О круге понимания / Актуальность прекрасного / Гадамер Х.-Г. – М.: Искусство, 1991. – 364 с.
6. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології / Плачинда С. П. – К.: Укр. Письменник, 1993. – 63 с.
7. Розумний М. Інституційні, конституційні та інтеграційні аспекти проекти модернізації: висновки для України / М. Розумний // Українознавчий альманах. – Вип. 11. – К., 2013. – С. 55–58.
8. Томенко М. В. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії / М. В. Томенко // Політичні студії. – Вип. 2. – К.: Українська перспектива, 1995. – 103 с.

УДК 008.165.24 (477:100)

Тетяна Воропаєва

Цивілізаційний потенціал українства: інтелектуальний та культуральний виміри

У статті розглядаються інтелектуальний та культуральний аспекти цивілізаційного розвитку українства. Доводиться, що колективний інтелект є об'єднуючим конструктом, який може пояснити швидкість і якість цивілізаційного поступу різних народів світу. Український інтелектуальний капітал аналізується як складова соціального капіталу української нації, а інтелект нації – як невід'ємний чинник цивілізаційного поступу українства. Доведено, що поєднання інтелектуального і культурального капіталу нації уможливорює зміцнення цивілізаційного потенціалу українства.

Ключові слова: культура, інтелект, інтелектуальний капітал, цивілізаційний потенціал, українство.

The article deals with the cultural and intellectual aspects of civilization development of Ukrainians. It is proved that collective intelligence is a unifying construct that can explain the speed and quality of civilization progress of various cultures. Ukrainian intellectual capital is analyzed as a part of the social capital of the Ukrainian nation, and the nation's intelligence – as an essential factor in the progress of civilization development of Ukrainians. It was proved that the combination of intellectual and cultural capital of the nation allows strengthening the capacity of civilization progress of Ukrainians.

Keywords: Culture, Intellect, Intellectual Capital, Civilization Potential, Ukrainians.

Питання про особливості становлення культури та людського інтелекту посідає одне з ключових місць у сучасній соціогуманітаристиці. Популярність звернення до наукового аналізу «культурального» та «інтелектуального» (як мега-соціальних явищ) викликана неоднозначністю їх проявів, невизначеністю та суперечливістю описів цих феноменів в науковій та науково-популярній літературі. Відмінності в соціологічних, антропологічних і психологічних трактуваннях «культурального» та «інтелектуального» в цивілізаційному контексті змушує шукати можливості інтегративного підходу до вивчення даної проблеми, яка була б здатна забезпечити методологічний синтез різних аспектів її дослідження. Відсутність інтегративного бачення, відповідно з яким можуть бути пов'язані обидва феномена, підтримує в науковому

середовищі постійний інтерес до інтегративних наук, до яких, зокрема, належить і сучасне українознавство. Інтегративний підхід, що поєднує концептуальний потенціал цивіліології, філософії історії та українознавства, дозволяє вибудувати нову пізнавальну стратегію щодо поставленої проблеми. А науково-дослідницька стратегія, що базується на взаємопроникненні когнітивних, соціально-антропологічних, онтологічних та інформаційних аспектів «культурального» та «інтелектуального», має наукову новизну. При застосуванні такої методології не можна буде зводити культуру до матеріальної чи духовної, а інтелект не можна буде ототожнювати із свідомістю.

Отже, сучасне українознавство як інтегративна система знань, що розвивається в рамках постнекласичної науки,

не дозволяє редукувати культуру ні до матеріального, ні до соціального, ні до духовного пласта реальності. Зокрема, застосування інтегративного підходу дозволяє більш глибоко розглянути українську культуру не тільки як цілісне поєднання взаємопов'язаних елементів, але й як багатопланову, багатопланову і багатомірну реальність, яка охоплює побутову і археологічну, землеробську і господарську, звичаєву і епічну, релігійну і комунікативну, повсякденну і карнавальну, екологічну і економічну, фізичну і організаційну, художню і моральну, офіційну і неофіційну, педагогічну і наукову, філософську і світоглядну, когнітивну і конативну, політичну і правову, міську і сільську, візуальну і смакову, етнічну і національну культури, субкультуру і контркультуру, а також елітарну, народну, масову тощо. Інтегративний підхід дозволяє розглядати українську культуру через когнітивний, емоційно-почуттєвий та конативний (поведінково-діяльнісний) «зрізи», виокремлюючи поняття «когнітивна культура українського народу», «конативна культура українського народу» та ін. [1, с. 57–62].

Доволі показовим є те, що в рамках науково-дослідницької програми Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Дослідження соціокультурних перетворень в історичному досвіді та сьогоденні української спільноти» (№ 06БФ034–01) досліджувалась конативна культура українського народу. А в межах нинішньої наукової теми № 11 БФ 041–02 «Українство в світовому цивілізаційному процесі: історичний досвід та перспективи» досліджується когнітивна культура українського народу.

Запропонована нами модель української культури як цілісної системи, яка включає в себе: 1) ядро культури (ціннісно-смыслову основу, серцевину культурної системи, що забезпечує її самобутність, стійкість і стабільність); 2) «захисний пояс» культури (який забезпечує збереження й відтворення усталених традицій, переосмислення надбань інших народів, творчу переробку запозичень, іншопольованих впливів та асиміляцію інновацій); 3) периферію (кордони якої збігаються з кордонами етнокультурної інформації та «мерехтіння смислів» (Ю. Лотман)). При цьому українська етнічна культура виступає у вигляді «етнічного осердя» (В. Лісовий), яке визначає самобутність української національної культури. Розвиваючи власну національну культуру, українці зробили вагомий внесок у скарбницю світової цивілізації та культури [1, с. 57–81].

Органічний зв'язок культури як такої з перетворювальною діяльністю людей репрезентує сама етимологія слова «культура» (яке походить від лат. «обробіток», «догляд за землею», «розвиток»), а також його зв'язок із змінами в природних об'єктах, які відбуваються завдяки людській діяльності (на відміну від змін, що відбуваються під дією природних причин). У загальному розумінні культурогенез можна витлумачити як процес «випадіння» людини з природного континуума з його безперервністю, недискретністю і взаємопов'язаністю (Л. Матвеева), як початок розгортання культурного простору людства з його матеріально-речовими, знаково-символічними, нормативно-звичаєвими, ідейно-образними та ціннісно-смысловими елементами.

У цивілізаційному контексті культурогенез як процес зародження та поступального розвитку культури певної спільноти зумовлюється природно-географічними, господарсько-економічними та соціокультурними умовами, а також психосоціальними чинниками та адаптаційними можливостями людей. Цей складний процес розгортається як наслідок спільної дії внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх

(екзогенних) чинників (адже на культуру будь-якої спільноти завжди впливають культури інших спільнот). Оскільки ізольованого розвитку культур практично не буває, то сам процес взаємодії культур різних спільнот є важливою умовою для культурних запозичень, коли одні культурні елементи стають органічною складовою культури певної спільноти, а інші – не приживаються і відкидаються. Унаслідок чого утворюються специфічні геокультурні, господарсько-культурні та соціокультурні «нашарування». Постійний баланс дискретності та дифузності дозволяє чітко викристалізуватися цілісним (етнічно специфічним) культурним системам, і разом з тим зберігає їх як системи відкриті, що постійно обмінюються з іншими біологічним генофондом, різними видами синхронної та діяхронної інформації, включаючи передачу культурної специфіки – запозичення, імітацію, наслідування, калькування, стимуляцію інновацій в мові та культурі. Однією з ключових «одиниць» взаємодії ендогенних та екзогенних чинників у процесі культурогенезу є господарсько-культурний тип. Таким чином, основним змістом культуротворення є «культуральне» вивільнення людини від її тотальної залежності од природи. І основним чинником такого вивільнення є людський інтелект [1, с. 59–64].

Відомо, що людський спосіб буття вимагає включення людини не лише в природні, але й в соціокультурні процеси, опанування суто людськими способами поведінки й діяльності та виведення людського суб'єкта на рівень культуротворення. Отже, процес культурогенезу (в єдності його структурної, типологічної та динамічної моделей) є початковим етапом становлення культури, подальший розвиток якої зумовлюється специфікою культуротворчої діяльності. Саме в рамках культуротворчої діяльності найбільш яскраво виявляється взаємодія «культурального» та «інтелектуального».

Людська діяльність є свідомою, духовно зумовленою і соціально організованою, на відміну від культурної адаптації, вона має перетворювальний, а не пристосувальний характер (адже людина, створюючи культуру, змінює природу). Саме людська діяльність є певною межею між «природним» і «культурним», адже вона не тільки «виводить» людину з тваринного світу, але й опосередковує всі зв'язки людини з оточуючою дійсністю. Таким чином, людська діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини (або спільноти) «бути причиною змін у бутті» (С. Кримський). Діяльно-творча природа людського способу життя найяскравіше виявляється у культуротворенні, ініціюючим центром якого є людина (або спільнота). Культуротворення має глибинну духовну основу – «творчу роботу духа» над природним «матеріалом» (М. Бердяєв). При цьому перетворення природної речовини на речі та людські предмети тісно пов'язане із вдосконаленням (в тому числі й інтелектуальним) самої людини та спільноти як суб'єктів культуротворення.

Специфічними рисами культуротворчої діяльності, спрямованої на креативне перетворення дійсності, є єдність процесів опредметнення і розпредметнення, інтеріоризації та екстеріоризації; єдність матеріального і духовного, стихійного і свідомого начал. Культуротворчої діяльності людей також притаманні: а) вихід за межі наявної ситуації та власної спонтанної активності, б) вибір альтернативних можливостей, в) прийняття рішень і цілепокладання, г) креативність, ґ) можливість самореалізації суб'єктів культуротворення. Культуротворча діяльність людей має як зовнішню (природне середовище, соціальне оточення, геопотестарні й геополітичні умови), так і внутрішню (потреби, інтереси,

прагнення, цілі, уявлення тощо) детермінацію. Культуротворча діяльність може бути представлена різними видами людської активності: від діяльності, спрямованої на освоєння і перетворення (відповідно до власних потреб та інтересів) природного середовища або на поліпшення соціальних відносин, до діяльності, спрямованої на створення принципово нових (що не мають аналогів) речей, предметів та продукування нових цінностей. Ці процеси супроводжуються трансформуючим впливом на самих суб'єктів культуротворення. Результатами культуротворення є знаряддя праці, способи господарювання, традиції, мистецтво, світогляд, релігія, наука тощо. В процесі культуротворення постає також як соціокультурне, так і етнокультурне середовище [1, с. 57–81].

Різні аспекти взаємодії «культурального» та «інтелектуального» були розглянуті в працях Р. Декарта, Б. Спінози, К. А. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо, Ф. М. Вольтера, Д. Дідро, Й. Г. Гердера, І. Канта, І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля, О. Конта, А. Бергсона, Е. Гусерля, З. Фрейда, Ж. Піаже, К. Юнга, К. Роджерса, Т. де Шардена, В. І. Вернадського, Г. Айзенка, А. Біне, Д. Векслера, Дж.-П. Гілфорда, Р.-Б. Кеттелла, Ч.-Е. Спірмена, Л.-Л. Терстоуна, Р. Барта, Г. Гадамера, Ж. Делеза, Ж. Дерріди, Д. Белла, У. Рос-тоу, Д. К. Гелбрейта, І. Валлерстайна, Л. Готтфредсон, Е. Тоффлера, М. Кастельса, Ю. Хабермаса, Н. Лумана, І. Масуды, Г. Оллпорта, Е. Торндайка, Р. Д. Стенберга, Д. Стіглиця, Б. Г. Ананьєва, Н. П. Бехтеревої, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна, А. Г. Спіркіна, М. О. Холодної, В. П. Зинченка, І. С. Ладенка, В. Л. Іноземцева, Г. Д. Гачева, О. С. Ахієзера, А. Д. Урсула, В. О. Ядова, Ю. М. Канигіна, В. Ф. Ануріна, В. В. Орлова, Ю. М. Шейніна, А. С. Майданова, Є. Б. Моргунова та ін.

Сьогодні активно розвивається інтелектуальна історія як інтегральний напрям сучасної історіографії, який започаткував американський філософ та історик А. Лавджой своєю працею «Великий ланцюг буття: студії з історії ідей» (1936 р.). Цей науковий напрям досліджує історію ідей, інтелектуальних пошуків, інтелектуальних подій та наукових відкриттів, історію інтелектуальних зв'язків та механізмів вироблення колективного знання, історію ментальностей та ментального інструментарію, історію європейської інтелектуальної культури та біографії відомих інтелектуалів. Цікаво, що одні науковці вважають предметом інтелектуальної історії процес продукування смислів (Х. Уайт та ін.), другі – історію ідей, умов і форм інтелектуальної діяльності (Л. Репіна та ін.), а треті – інтелектуальну діяльність людини в соціокультурному контексті та культурно-інтелектуальну історію (Р. Шартє та ін.), інтегруючи «культуральне» та «інтелектуальне» в єдиному дослідницькому полі.

Відомо, що поняття інтелект походить від латинського слова «Intellectus» – сприйняття, розуміння, і тлумачиться як система пізнавальних здібностей індивіда (або яккість психіки як людини, так і тварини (адже існує так звана «інтелектуальна поведінка тварин»)), що виявляється у здатності адаптуватися до нових ситуацій, до складного й мінливого середовища, швидко й легко набувати нові знання та вміння, користуватися чужим досвідом і накопичувати власний, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти все, що відбувається навколо, застосовувати абстрактні концепції й використовувати свої знання й можливості для саморегуляції та управління навколишнім середовищем. Сучасна наука розглядає інтелект як загальну здатність до пізнання

і вирішення труднощів, яка інтегрує всі пізнавальні процеси людини: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уяву. Інтелект є також основою планування, цілепокладання, знаходження необхідних ресурсів та побудови стратегії і тактики досягнення поставленої мети. Отже, дана категорія є предметом міждисциплінарних досліджень, зокрема філософії, історії, соціології, психології, кібернетики, педагогіки, економіки та інших наук. З аналізу сутності інтелектуального потенціалу випливає важливий висновок про те, що наявний рівень інтелекту є результатом його розвитку.

Найчастіше інтелект різних суб'єктів визначають за рівнем його розвитку. Сучасні вчені виокремлюють різні типи й види інтелекту: генетичний (біологічний), поведінковий, вимірюваний (психометричний), вербальний, невербальний, індивідуальний, колективний, соціальний, емоційний, штучний [6, с. 21–24], а також інтелект нації. На нашу думку, інтелект нації не тотожний сумі інтелектів людей, що складають дану спільноту. Він являє собою органічний, незалежний від волі й свідомості окремого індивіда, механізм духовної саморегуляції буття національної спільноти. Його якість визначає рівень цивілізаційного розвитку певної нації, характеризує розумність і доцільність спільних актів, акцій і дій представників цієї національної спільноти.

Розвиток інтелекту в людини сприяв виділенню її з тваринного світу, започаткуванню суспільства як такого, розгортанню соціокультурного розвитку людства, а пізніше – й появі людської цивілізації. В історії цивілізацій можна виокремити кілька моментів (пов'язаних з інтелектуальним виміром цивілізаційного розвитку), які відіграли долену роль у цивілізаційному поступі людства, ставши своєрідними точками біфуркації: 1) оволодіння найпростішими знаряддями праці та їх виготовлення; 2) оволодіння вогнем; 3) неолітична революція (приблизно 10 тис. років тому) в рамках аграрної цивілізаційної хвилі; 4) оволодіння металами (приблизно 7–10 тис. років тому); 5) промислова (індустріальна) революція (приблизно 250–300 років тому) в рамках індустріальної цивілізаційної хвилі; 6) науково-технічна (технологічна) революція (друга половина ХХ ст.); 7) інформаційна (постіндустріальна) революція (приблизно 25 років тому) в рамках інформаційної цивілізаційної хвилі [5].

Про інтелектуальний розвиток праукраїнства та українства свідчать різноманітні культурні артефакти, знайдені археологами, рідкісні будівлі, їхні фрагменти, знаряддя праці, предмети обрядового та побутового посуду, сакральні предмети й орнаменти, домінуючі культури, різні способи обробки продуктів тваринництва й землеробства, розвиток металургії, нові будівельні технології, розмаїті прикраси, зброя, найдавніші календарі (де відображено не тільки поділ року на певні етапи, але й космологічні та світотворчі уявлення давніх людей), будівництво захисних ліній, валів і фортець, містобудування, державотворчі дії, процес християнізації держави, спорудження шкіл (зокрема, й започаткування княгинею Анною жіночої школи), храмів, церков, князівських резиденцій і палаців, графіті на стінах соборів, створення бібліотек (найпершою бібліотекою вважається бібліотека Софійського собору), розвиток освіти й писемності, літописання й створення книг, становлення шкільництва, поява перших вищих навчальних закладів, розвиток середньої та вищої освіти, становлення науки, постановня українських культурних інституцій, наукових і освітніх закладів поза межами України, розробка нових технологій, наукові відкриття тощо. Отже, розум і праця українських мислителів, науковців та інтелектуалів активно

сприяли не тільки цивілізаційному поступу українства, але й розвитку загальнолюдської цивілізації.

Дозволимо собі висловити авторську гіпотезу. Цікаво, що навіть назви «Україна» та «українці» пов'язані з поняттям «інтелект» і часто тлумачаться через виділення двох частин: слова «Ук» і слова «країна». Поняття «країна» всім зрозуміле. А одним із тлумачень слова «Ук» є таке: в старослов'янській та церковнослов'янській мовах слово «Ук» розуміється як наука, учіння, навчання, антонімом цього слова є поняття «неук» [4, с. 60]. Зрозуміло, що таке тлумачення є дуже давнім, а смисл слова «Ук» пов'язаний із сакралізованими магічними землеробськими практиками, а також із знанням сільськогосподарських циклів і технологій (тут йдеться про відповідні знання, уміння і навички). А якщо ще врахувати, що буква «У» (яка вимовлялась як «Ук») була в кирилиці 21-ою (відомо, що порядок літер у цьому алфавіті не є випадковим), то інтелектуальне навантаження цього слова збільшується, адже число «21» (тобто 3×7) означає поєднання часу (з його трьома вимірами – минуле, сьогоднішнє і майбутнє) і простору (з його сімома вимірами – верх, низ, середина (центр), Схід, Південь, Захід і Північ). Окрім цього, у церковнослов'янських шрифтах диграф «Ук» зазвичай є синтезом двох окремих літер («о» та «у»), у зв'язку з чим має також назву, що вимовляється як «Он-Ук». І якщо в цьому контексті згадати, що кримськотатарське слово «хохол» перекладається як «син Неба», то назва «Он-Ук» закономірно переходить в «онук», тобто цей «онук» і є нащадком того самого «сина Неба» (в цьому контексті можна згадати також нащадків (онуків) Дажьбога зі «Слова о полку Ігоревім»). Звичайно, це лише гіпотеза, але навіть у формі гіпотези такі відомості можуть посприяти активізації мотивації до розвитку інтелектуального потенціалу сучасних українців.

Репрезентантами інтелектуального потенціалу українства були і Володимир Великий, і Ярослав Мудрий, і Анна Ярославна, і Нестор-літописець, і Володимир Мономах, і Ярослав Осмомисл, і Данило Галицький, і князі Олельковичі, і Ю. Дрогобич, і князі Острозькі, і С. Оріховський, і Галшка Гулевичівна, і Петро Могила, і П. Конашевич-Сагайдачний, і Б. Хмельницький, і П. Орлик, і Г. Сковорода, і В. Каразін, і Т. Шевченко, і І. Франко, і П. Юркевич, і М. Остроградський, і І. Пулюй, і В. Вернадський, і В. Антонович, і І. Лисяк-Рудницький, і Ю. Кондратюк, і І. Сікорський, і Є. Патон, і Б. Патон, і В. Сухомлинський, і В. Глушков, і П. Тронько, і В. Стус, і Л. Плющ, і І. Калинець, і Л. Костенко, і Є. Сверстюк, і Л. Романків, а також багато інших видатних людей.

Сучасні науковці підкреслюють, що першу половину ХХ ст. можна вважати одним з найдраматичніших періодів в інтелектуальній історії України, оскільки в цей час була знищена величезна кількість представників української інтелектуальної еліти, адже в цей період інтелектуальний розвиток українського народу фактично був загальмований за допомогою методів «червоного терору», а інтелектуальний потенціал українства був значною мірою нівельований.

У 2013–2014 навчальному році ми провели опитування на чотирьох факультетах КНУ імені Тараса Шевченка, яке стосувалося уявлень молоді про українську інтелектуальну еліту. Всього було опитано 280 студентів, яким було поставлене завдання: «Назвіть, будь ласка, найвідоміших представників української інтелектуальної еліти, які зробили вагомий внесок у цивілізаційний розвиток українського народу». Результати опитування засвідчили, що найбільш відомими представниками української інтелектуальної еліти є такі особи (перелік розташований від найбільш до найменш

згадуваних осіб): В. Вернадський, Г. Сковорода, С. Корольов, В. Глушков, О. Антонов, Є. і Б. Патони, Т. Шевченко, М. Остроградський, Ю. Кондратюк, І. Пулюй, К. Чурюмов, І. Сікорський, М. Грушевський, І. Франко, М. Максимович, В. Антонович, С. Ковалевська, І. Котляревський, Ю. Дрогобич, П. Орлик, Нестор-літописець, Б. Хмельницький, Леся Українка, М. Амосов, К. Ушинський, Ярослав Мудрий, Л. Костенко, Є. Сверстюк, Р. Пономарьов С. Рудницький, П. Конашевич-Сагайдачний, І. Мечников, М. Боголюбов, Володимир Великий, Володимир Мономах, Данило Галицький, С. Оріховський, М. Пирогов, П. Чубинський, Анна Ярославна, М. Драгоманов, Б. Грінченко, В. Каразін, Г. Костюк, М. Кравчук, М. Шлемкевич, П. Юркевич, В. Петров, П. Хрущов, Н. Вірченко (також були названі прізвища 44-х викладачів університету). Студенти писали в анкетах, що найважливішими є такі українські винаходи: технології ефективного землеробства, винайдення першого в Європі комп'ютера, розвиток літако- і ракетобудування, біо-технологій та технологій Південного Машинобудівного заводу.

Почесний професор Університету Ольстера Лінн Річард (Lynn Richard) разом зі своїми колегами вивчав зв'язок інтелекту з рівнем економічного розвитку країн. Було доведено, що від інтелекту залежить дохід окремих людей і добробут цілих народів, що національні відмінності в інтелекті є головним чинником, відповідальним за процвітання чи бідність націй. У даному дослідженні розглядалися наступні кореляції інтелекту націй: математичні та природничі здібності, грамотність дорослого населення, тривалість життя та релігійні переконання. Інтелект визнався вченими як «загальна когнітивна здатність», яка виявляється в умінні міркувати, вирішувати вербальні, математичні й просторові завдання, швидко навчатися, запам'ятовувати і засвоювати велику кількість знань [7, с. 115–121].

Першим кроком у цьому дослідженні було вимірювання інтелекту націй. У групи науковців під керівництвом Р. Лінна була можливість зробити це для 113 країн. Результати дослідження показали, що існують значні відмінності в середніх показниках інтелекту держав.

Якщо репрезентувати результати в узагальненому вигляді, то можна констатувати, що найвищі бали IQ (середнє значення – 105) мають мешканці Східної Азії (Китай, Японія, Корея). За ними слідує європейці (середнє значення – 99), південно-східні азіати (середнє значення – 87), жителі Тихоокеанських островів (середнє значення – 85), південні азіати (середнє значення – 84), північні африканці (середнє значення – 84) і мешканці Тропічної Африки (середнє значення – 67). Оскільки точність вимірювання IQ складає 2–3 бали, то вважається, що немає значущих відмінностей, наприклад, між значенням IQ в 97 балів для України і 100 балами для Великобританії [3, с. 89–108].

Р. Лінн довів, що інтелект жителів країни детермінує середньодушовий дохід тому, що населення з більш високим IQ (європейці і східні азіати) здатне ефективніше працювати у порівнянні з тими, у кого показники IQ більш низькі. Люди з більш високим інтелектом можуть: 1) виробляти високоцінну наукову та інженерну продукцію, таку, як літаки, автомобілі, комп'ютери, фармацевтичні препарати і т. д., яку країни з низьким IQ (в іншій частині світу) виробляти не здатні; 2) поза сферою науки забезпечувати на високому рівні товари й послуги, наприклад, у сферах банківського обслуговування, страхування, архітектури, парфумерії, кіно; 3) забезпечувати робочу силу, яка ефективно працює в усіх

галузях економіки; 4) забезпечувати політичних лідерів, які ефективно керують економікою [3, с. 89–108; 7, с. 115–121].

На рівні країн кореляція між IQ і доходами є результатом процесу з позитивним зворотним зв'язком: інтелект країни є чинником середнього доходу населення, а дохід, у свою чергу, визначає інтелект нації. Відповідно з позитивним зворотним зв'язком, країни, що мають більш високий IQ, використовують більш високі доходи для того, щоб створити більш сприятливі умови для розвитку інтелекту своїх дітей, наприклад, забезпечуючи їм краще харчування, турботу про здоров'я і освіту. Отже, дохід на душу населення виявляється причиною більш високого IQ. Таким чином, країни з високим IQ надають своїм дітям подвійні переваги – з боку генів і з боку сприятливого середовища для розвитку інтелекту. Подібні процеси спостерігаються у сім'ях, в яких батьки з високим IQ забезпечують своїм дітям ту ж саму подвійну перевагу [3, с. 89–108; 7, с. 115–121].

У цілому національні відмінності в інтелекті, на думку Р. Лінна, відповідають тому внеску, який певний народ зробив у розвиток загальнолюдської цивілізації, а також творчим досягненням даного народу в природничих науках, математиці, технічних і прикладних науках, а також у мистецтві. Українці (як і інші європейські народи) великою мірою прославилися своїми творчими досягненнями у названих галузях.

Дослідження Р. Лінна і його колег показали, що національний IQ України дорівнює 97 балам. Для порівняння наводимо приклади національного IQ деяких інших країн: Болгарія – 90, Боснія – 90, Греція – 92, Грузія – 94, Екваторіальна Гвінея – 64, Естонія – 99, Ізраїль – 95, Індія – 82, Ірландія – 92, Іспанія – 98, Італія – 102, Казахстан – 94, Канада – 99, Киргизія – 90, Китай – 105, Латвія – 98, Литва – 94, Македонія – 91, Мальта – 97, Нідерланди – 100, Німеччина – 99, Норвегія – 100, Південна Корея – 106, Польща – 99, Португалія – 95, Росія – 97, Румунія – 94, Сербія – 89, Сінгапур – 108, Словаччина – 96, Словенія – 96, США – 98, Таджикистан – 87, Туркменістан – 87, Туреччина – 90, Узбекистан – 87, Фінляндія – 99, Франція – 98, Хорватія – 90, Чехія – 98, Швейцарія – 101, Швеція – 99, Японія – 105 [3, с. 89–108]. Таким чином, інтелект стає об'єднуючим конструктом, який може пояснити швидкість і якість цивілізаційного поступу різних народів світу.

Отже, колективний інтелект є породженням людської культури і поза нею він виникнути не може. Найважливішим критерієм виокремлення колективного інтелекту зі структури суспільної свідомості є поняття раціональності. Саме сформований у кожній культурно-історичній епосі тип раціональності детермінує і специфічний тип колективного інтелекту. Таким чином колективний інтелект набуває конкретно-історичних форм, здатних розвиватися як еволюційним, так і революційним шляхом. І саме через конкретний тип раціональності реалізується і роль колективного інтелекту як чинника цивілізаційного розвитку.

Аналіз змісту категорії «інтелект нації» підтверджує її провідне місце в системі понять, що відображають духовне життя суспільства. В. В. Орлов зазначав, що історія людського інтелекту є головною, стрижневою лінією розвитку духовної культури людства. Формування і розвиток інтелекту нації істотною мірою обумовлюється структурою відповідного суспільства, адже функціонування його залежить від таких соціальних інститутів, як освіта, сім'я, наука, культура. При цьому інститут освіти є визначальним. У зв'язку з цим варто згадати три висловлювання відомих людей: 1) Отто

фон Бісмарка, який стверджував: «Війни програє шкільний учитель», 2) Уїнстона Черчилля, який зазначав: «Шкільним вчителям належить влада, про яку прем'єр-міністр може тільки мріяти», 3) лауреата Нобелівської премії, американського соціолога Г. Беккера, який в рамках теорії людського капіталу довів: «Освіта є фундаментом збільшення доходів як працюючих громадян, так і держави в цілому».

Для оптимального формування людського інтелекту необхідно розвивати у дітей увагу; пам'ять; допитливість; чутливість до нового; глибину розуму; гнучкість, рухливість, аргументованість, логічність, критичність і широту мислення; а також здатність до інтуїтивного вирішення проблем. Важливо уникати ригідності мислення та шаблонних і стереотипних оцінок.

Відомо, що в сучасному світі наростають процеси інтелектуалізації та інформатизації. В результаті цих процесів за допомогою засобів інформатики, насамперед, заснованих на системах штучного інтелекту, глибоко трансформуються інтелектуальний потенціал виробничої та соціальної сфер. Стрімко зростає новий клас – освічених інтелектуальних службовців, клас «людей знання», які в США, Японії та в інших розвинених країн вже складають більше половини зайнятого населення і відіграють все більшу роль в економіці. Підвищення ролі інтелекту в сучасному суспільстві зумовлюється цілою низкою виробничо-технологічних факторів, серед яких інтенсифікація технологічних процесів виробництва, ускладнення структури і змісту праці, зростання обсягу й швидкості інформаційно-обмінних процесів у суспільстві. В сучасному світі за час життя одного покоління змінюється не одна, а кілька базових технологій, які все більше інформатизуються та інтелектуалізуються.

В умовах інформаційного суспільства та економіки знань важливого значення набувають інтелектуальні ресурси нації, її інтелектуальний потенціал, ноосферна парадигма суспільного й цивілізаційного розвитку [2, с. 257–266]. При побудові суспільства знань в Україні необхідно враховувати сучасні світові тенденції (індивідуалізація, антропологізація та культурологізація знань), а також створити умови для інтелектуального прориву української освіти, культури та науки. Український інтелектуальний простір має відповідати світовим стандартам і вимогам. Тип колективного інтелекту, який формується на сучасному етапі розвитку українського суспільства, має креативну й ноосферну специфіку [2, с. 257–266].

Отже, український інтелектуальний капітал треба розглядати як складову соціального капіталу української нації, а інтелект нації – як чинник цивілізаційного поступу українства (завдяки участі колективного інтелекту в процесах культуротворення, самоорганізації, а також націє- та державотворення). Колективний інтелект, зокрема, інтелект нації може стати невід'ємним чинником цивілізаційного розвитку українства тоді, коли він буде акумулювати соціокультурний, техніко-технологічний, промисловий, освітній та науковий потенціал суспільства. Поєднання інтелектуального і культурального капіталу нації уможливорює зміцнення цивілізаційного потенціалу українства.

Саме через розгляд взаємодії інтелектуального та культурального вимірів цивілізаційного поступу українства можна виявити наступні історичні тенденції, які є характерними як для України, так і для інших європейських держав: а) тенденція до поступової гуманізації, індивідуалізації та демократизації українського суспільства; б) тенденція до урізноманітнення форм історичного активізму української

спільноти і української людини та збільшення ролі індивідуальної ініціативи в історичному процесі; в) тенденція до посилення ролі інтелектуального і ноосферного начала у здійсненні історичного процесу; г) тенденція до зростання ролі креативності (в індивідуальній та колективній життєдіяльності) та інформаційної насиченості поля соціокультурної і міжнародної взаємодії; д) тенденція до зміцнення і розширення як індивідуальної, так і колективної суб'єктності українців.

На завершення можна згадати висновки відомих дослідників цивілізацій О. Шпенглера та Б. П. Вишеславцева, у працях яких було доведено, що ті цивілізації, які не мають високих устремлень, в яких людина інтелектуально й духовно не вдосконалюється, мають тенденцію до занепаду.

УДК 316.422(477)

Олександр Мостяєв

Культурно-інтелектуальні перспективи українства в епоху постмодернізації

У контексті європейського цивілізаційного процесу визначаються основні перспективи постмодернізації – завершення постмодерного світоглядного перевороту, інформатизація, зростання ролі традицій та релігії, вироблення універсальних загальнолюдських цінностей, екологізація свідомості. Також простежено її специфіку в Україні, що реалізується у двох напрямках – світоглядно-культурному та інфраструктурному.

Ключові слова: українство, постмодернізація, інформаційне суспільство, загальнолюдські цінності, екологізація.

In an article in the context of European civilization process the key perspectives post-modernization – this is completion of post-modern philosophical revolution, informatization, the growing role of tradition and religion, the development of universal human values, ecological consciousness are identified. It is also traced, that its manifestations are implemented in Ukraine in two directions – ideologically-cultural, and infrastructural.

Keywords: Ukrainians, Post-Modernization, Information society, Human Values, Greening.

На нашу думку, з 90-х рр. ХХ ст. європейська цивілізація переходить до нового циклу піднесення, а занепад модерного суспільства завершився з розпадом СРСР та радянського блоку і починає формуватися нова культура, яка, з одного боку, підсумовує переосмислення неолітві, кризових та руйнівних чинників модерну, а з іншого – шукає нових соціокультурних форм, що можуть стати провідниками становлення нового циклу розвитку європейської цивілізації. Цей процес часто характеризують як *постмодернізацію, але, швидше, ідеться про те, що поки що умовно називають постпостмодернізацією*. Перспективою першого періоду цього циклу буде ступінь трансформацій, рівноцінний до реформації, гуманізму та промислового перевороту, що започаткували цикл розвитку модерну. Йдеться про формування нового типу суспільства, що має іншу матеріальну базу і ментальні характеристики. Доки таке суспільство називають постіндустріальним, інформаційним, технотронним, постмодерним, але його обрії тільки вимальовуються і, вочевидь, майбутні покоління можуть дати йому іншу назву.

У глобальному плані постмодернізаційні процеси відбуваються в найбільш розвинутих країнах світу – суспільствах сталої демократії та високорозвинутої економіки. У цьому вимірі її базовими елементами є транснаціоналізація демократії, яка спирається на ліберальні цінності, глобалізація світових господарсько-економічних і торговельних відносин та плюралізацію ідеологічних, соціальних, культурних, національно-релігійних засад життєдіяльності окремої особи і суспільства загалом [5].

Постмодернізація розвинутих суспільств передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади, науковий раціоналізм, що були харак-

1. *Воропаєва Т.* Дослідження фундаментальних і прикладних проблем українознавства крізь призму етнічних, націєтворчих та соціокультурних процесів // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 3. – С. 57–81. 2. *Воропаєва Т. С.* Ноосферна парадигма цивілізаційного розвитку: ноетичний вимір // Україна у світовій історії. – К.: Українська агенство інформації та друку «Рада», 2014. – № 3 (52). – С. 257–266. 3. *Линн Р.* Интеллект и экономическое развитие / Р. Линн // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2008. – Т. 5. – № 2. – С. 89–108. 4. *Мовчун А. І., Соловєць Л. О.* У світі етимології / А. І. Мовчун, Л. О. Соловєць. – К.: КІМО, 1998. – 191 с. 5. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 784 с. 6. *Холодная М. А.* Структурная организация индивидуального интеллекта: дис. ... д-ра психол. наук / М. А. Холодная. – М.: Моск. ун-т, 1990. – 433 с. 7. *Lynn R., Mikk J.* National differences in intelligence and educational attainment / R. Lynn, J. Mikk // Intelligence. – 2007. – № 35. – Р. 115–121.

терні для модернізації, і знаменує перехід до гуманнішого суспільства, де більший простір надається самостійності, різноманіттю та самовиразу особистості [13, с. 179–185].

Завданням суспільного розвитку стає не стабільне економічне зростання як таке (максимізація економічного зростання була завданням попередньої епохи – модерну), а максимізація якості життя. Тому постмодернізація змінює характер базових норм політичного, трудового, релігійного, сімейного, статевого життя. Завдяки цьому відбувається перехід від антропо- та соціоцентризму до універсалізму. Це впливає на духовну сферу особистості, в якій нового звучання набувають світогляд, цінності та особистий вибір. Тому вже на рівні індивідуальному виникає нова необхідність, яка набуває різних форм виразу на соціальному: щоб економічний розвиток узгоджувався з культурним [9].

Одним із напрямів його реалізації є *світоглядний переворот постмодерного критицизму*, який є засобом елімінації антигуманних та руйнівних форм модерну. І тому, зокрема, хоча національне стає одним з важливих чинників соціального розвитку, але не може стати таким гегемоном, яким воно було в епоху модерного націоналізму. Результатом впливу постмодерного критицизму стало виключення дегуманізаційних, тоталітарних, етноцентристських, расистських, класоцентричних та інших владних практик.

Культура постмодерну критична щодо епохи модерну, подібно до того, як колись реформація була критичною щодо середньовічної релігійності, критична до дегуманізації епохи модерну – подібну роль у проміжну епоху між середньовіччям і модерном виконували Ренесанс і Гуманізм. Одним із позначень такого критицизму є термін *деконструкція*, під яким спочатку розуміли процедуру аналізу тексту (дискурсу)